

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Zorg voor spirituele én lichamelijke gezondheid door middeleeuwse begijnen
Weeda, C.V.

Citation

Weeda, C. V. (2021). Zorg voor spirituele én lichamelijke gezondheid door middeleeuwse begijnen. *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, 134(3), 487-488. doi:10.5117/TVG2021.3.010.WEED

Version: Publisher's Version
License: [Creative Commons CC BY-NC 4.0 license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3249564>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Sara Ritchey, *Acts of Care. Recovering Women in Late Medieval Health* (Ithaca, NY; Cornell University Press, 2021) 330 p., ill., Open Access ISBN 9781501758324

Zorg voor spirituele én lichamelijke gezondheid door middeleeuwse begijnen

Tot de talloze opmerkelijke talenten van heiligen behoort de gave van het voorspellen van ziektes. Ook Lutgard van Tongeren, die in de vroege dertiende eeuw intrad in de cisterciënzerabdij van Aywières, was er mee behept. Zo ging het verhaal dat Lutgard eens de zusters van het hospitaal van Aywières op hun kop gaf, omdat zij het officie niet naar behoren uitvoerden. Wij weten dit, omdat van Lutgard een heiligenleven is opgetekend door de dominicanermonnik Thomas van Cantimpré. Kort daarop stierven veertien nonnen door de uitbraak van een epidemie. Vanuit het hospitaal verspreidde de ziekte zich al gauw onder de plaatselijke bevolking. De nood was zo hoog dat men de stoffelijke resten van sommige slachtoffers samen en snel in één graf moest begraven. Zodra de nonnen zich weer stipt aan het officie hielden, ebde de epidemie weg.

De episode, aangestipt in Sara Ritchey's *Acts of Care*, laat goed zien hoe in de dertiende eeuw materiële en spirituele benaderingen van ziekte verweven waren. Op zich komt dat niet als een verrassing. Een beproefde respons op de talloze pestuitbraken in de veertiende en vijftiende eeuw was bijvoorbeeld om processies te organiseren met de relieken van heiligen. Dit gebeurde naast het opleggen van allerlei quarantainemaatregelen. Maar Ritchey maakt duidelijk – en daarin is haar werk uitermate vernieuwend – dat de spirituele zielenzorg een integraal onderdeel vormde van de ziekenzorg in hospitalen, en dat vrouwen hierin een centrale rol speelden. Gebeden voor genezing en boetedoening maakten wezenlijk deel uit van de zorg voor lichaam en geest in dit ondermaanse en in het hiernamaals. Op grond

van toenmalige wetenschappelijk-medische, Galenische theorieën werden muziek en meditatie aangewend om de emoties te reguleren, die op hun beurt invloed hadden op fysiologische processen in het lichaam en op het geestelijk welzijn. Hiermee levert Ritchey een belangrijke bijdrage aan de geschiedenis van de geneeskunde, en de rol van vrouwen daarin, door een medische interpretatie van religieuze handelingen en de liturgie-uitvoering te geven.

Eerder hadden onder meer Monica Green en Mary Fissell voor Europa en Peter Pormann en Emilie Savage-Smith voor de islamitische maatschappijen al opgemerkt dat vrouwen de kerntaken van lichaamsverzorging op zich namen: voeding en wassen. Ritchey pakt de draad op en plaatst deze handelingen in een medisch onderlegde traditie. In *Acts of Care* staan de begijnen in de Zuidelijke Nederlanden, vooral in de omgeving van Luik, centraal als zorgverleners. De begijnen boden hulp aan vrouwen in het kraambed, thuis, en werkten in hospitalen en leprosaria. Vooral ook aan het bed van de stervenden speelden zij een belangrijke, troostende rol. Voor hun werk ontvingen ze vaak steun vanuit de lokale gemeenschap. De begijnenhofjes uit deze periode zijn soms dan ook gesticht door vrouwen, werkzaam in het hospitaal vlakbij. De hospitalen werden in deze periode onder de regel van Augustinus gebracht.

Op het eerste gezicht lijken de bezigheden van deze vrouwen op de gebruikelijke zorgtaken: ze maken schoon, bereiden voedsel, wassen de zieken en bidden samen met hen. Ook voeren ze de gebeden voor de doden uit, waken over hen en nemen deel aan de

begravenis. Ritchey plaatst deze taken echter binnen het kader van de Galenische *zes non-naturales*: de antieke Griekse technologieën om de lichamelijke en geestelijke gezondheid te moduleren, door middel van lucht, dieet, beweging, rust, evacuaties zoals aderlatingen en regulering van de emoties of passies. Vooral die laatste vorm van regulering van de gezondheid wordt in het huidige onderzoek vaak over het hoofd gezien. Ritchey laat, in mijn ogen overtuigend, zien dat het moduleren van de passies van de ziel een integraal onderdeel van de toenmalige medische zorg was.

Geleerde medici zoals de dertiende-eeuwse Italiaanse Taddeo Alderotti stelden dan ook dat het cultiveren van hoop belangrijk was voor een mogelijk herstel van patiënten. De verbeeldingskracht van de ziel had immers effect op het lichaam, zoals Petrus Hispanus schreef. Genezing gebeurde door verbanning van schadelijke emoties zoals woede en verdriet – ideeën die we later ook in pesttraktaten tegenkomen. Verdriet en angst hadden volgens de medische theorie een koelend effect op het lichaam. Men richtte zich daarom liever op het opwekken van liefde, moed en vreugde.

Alleen al om deze reden was de afname van de biecht op het ziekbed door de vrouwen uitermate belangrijk. De dominicanermonnik Albertus Magnus vergeleek die met het uitspuwen van de bittere humeuren. De eucharistie daarentegen nam men in als een geneesmiddel, waarbij de priester optrad als een dokter. In 1215 bepaalde het Vierde Lateranen Concilie dat het sacrament van de eucharistie heilbrengend was.

Zoals Ritchey laat zien, werden medische voorschriften daarbij in de liturgie geïntegreerd. Een prachtig voorbeeld is het psalter met een gezondheidsregimen, bestaande uit twaalf medaillons met gezondheidsadvies

in de volkstaal (Oxford, Bodleian Library, MS Douce 381 f. 64v.). Zulke observaties sluiten aan bij ouder onderzoek van onder meer W. Braekman en M. Gysseling over het zogeheten Utrechts *calendarium* met de Noord-Limburgse gezondheidsregels uit 1253.

Niet alleen muziek, liturgie en de *non-naturales* boden genezing. De lichamen zelf van heilige vrouwen boden soelaas, vooral bij koorts. De verhalen die circuleerden na de dood van de heilige vrouwen, gaven de mensen de kracht om in genezing te geloven. De zorgverlening was aldus een integraal onderdeel van de heiligheid van vrouwen als Lutgard. Vooral hun maagdelijkheid was belangrijk, waarbij de genezing plaatsvond door de gratie Gods. De heilbrengende Maria, over wie gedichten werden geschreven als ware zij zoete theriak, was het ideaaltype van de perfecte gezondheid. Vanaf de vijftiende eeuw werden de lichamen van vrouwen in toenemende mate juist als giftig en gevaarlijk voorgesteld. In deze periode neemt de institutionalisering van de geneeskunde een vlucht en wordt het een mannenberoep.

Ritcheys studie laat overtuigend zien hoe gezondheid holistisch werd benaderd, waarbij fysieke gezondheid, mentaal en spiritueel welzijn op elkaar ingrepen. Ritcheys werk opent nieuwe perspectieven op de rol van liturgie en religieuze beelden, die niet alleen relevant waren voor een leven na de dood. Dit baanbrekende boek vraagt aandacht voor een scala aan medische praktijken die tot nog toe over het hoofd werden gezien. Het werpt ook licht op hoe de moraliserende norm van gezondheid en pathologisering van zonde samenhangen met praktijken van in- en uitsluiting.

Claire Weeda, Universiteit Leiden